

Ваштарева Євгенія Анатоліївна,
здобувач кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: vashtareva.ea@gmail.com

doi: 10.21564/2414–990x.141.128690
УДК 347.551

ПОНЯТТЯ ЗБАГАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ КОНДИКЦІЙНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Стаття присвячена дослідженню поняття збагачення в контексті проблематики зобов'язань із набуття або збереження майна без достатньої правової підстави (які називають іще кондикційними зобов'язаннями). Критично аналізуючи наявні в науці теорії «фактичного» і «юридичного» збагачення, авторка доходить висновку, що збагачення може полягати як у набутті титулу на річ, так і в безтитульному володінні та користуванні нею. У зв'язку з цим обґрунтовується позиція, згідно з якою предметом безпідставного збагачення можуть бути як речі, визначені родовими ознаками, так і індивідуально визначені речі. Критично оцінюється положення українського законодавства щодо того, що предметом збагачення може бути тільки майно, адже на практиці економічну цінність мають чимало інших благ, які не охоплюються законодавчою дефініцією майна, але охоплюються більш широким поняттям об'єктів цивільних прав.

Ключові слова: безпідставне збагачення; кондикція; кондикційний позов; недоговірні зобов'язання.

Ваштарева Е. А., соискатель кафедры гражданского права № 1, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail : vashtareva.ea@gmail.com

Понятие обогащения в контексте кондикционного обязательства

Статья посвящена исследованию понятия обогащения в контексте проблематики обязательств из неосновательного приобретения или сбережения имущества (которые также называют кондикционными обязательствами). Критически анализируя существующие в науке теории «фактического» и «юридического» обогащения, автор делает вывод, что обогащение может состоять как в приобретении титула на вещь, так и в безтитульном владении и пользовании вещью. В этой связи обосновывается позиция о том, что предметом неосновательного обогащения могут быть как вещи, определенные родовыми признаками, так и индивидуально определенные вещи. Автор критически оценивает положение украинского законодательства касательно того, что предметом обогащения может быть исключительно имущество, поскольку на практике экономическую ценность имеют немало других благ, которые не охватываются законодательной

дефініцією *имущества*, но при этом охватываются более широким понятием объектов гражданских прав.

Ключевые слова: неосновательное обогащение; кондикция; кондикционный иск; недоговорные обязательства.

Постановка проблеми. Для виникнення кондикційного зобов'язання мають бути наявними три умови: 1) збагачення набувача; 2) те, що це збагачення відбулося за рахунок потерпілого; та 3) відсутність правової підстави для такого збагачення [1, с. 68; 4, с. 71; 9, с. 207; 16, с. 148]. Таке ж бачення було підтримане й новосформованим Верховним Судом у постанові від 29.01.2018 р. у справі № 910/12574/17 [18]. Відтак, вирішуючи справу за кондикційним позовом, суду найперше належить установити, чи мало місце збагачення відповідача. З огляду на це питання про поняття збагачення набуває істотного прикладного значення.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній українській правничій науці проблематиці кондикційних зобов'язань загалом присвячено роботи таких дослідників, як: І. Е. Берестова (I. E. Berestova) [2], І. В. Венедіктова (I. V. Venediktova) [6], І. М. Гончаров (I. M. Honcharov) [8], В. М. Ігнатенко (V. M. Ihnatenko) [10], Б. П. Карнаух (B. P. Karnaukh) [11; 12], Г. В. Пучкова (H. V. Puchkova) [24] та ін.

Відповідно до загальноприйнятої точки зору, збагачення має місце у разі а) збільшення майна особи, або б) якщо майно особи не зменшується, за обставин, у яких воно повинно було б зменшитися [26, с. 65]. У першому випадку говорять про збагачення внаслідок *набуття* майна; в другому – про збагачення, внаслідок *збереження* майна. Зазвичай вважається, що саме таке розуміння двох форм збагачення закладено і в ч. 1 ст. 1212 ЦК України, у якій йдеться про особу, яка «*набула* майно або *зберегла* його у себе за рахунок іншої особи».

Однак попри те, що на рівні загального формулювання (дефініції збагачення) науковці в цілому одностайні, подальший аналіз викриває суттєві розбіжності в їхніх поглядах. По-перше, якщо йдеться про таку форму збагачення як *набуття* майна, то чимало дискусій викликає як саме поняття майна (в означеному контексті), так і те, що слід розуміти під його «*набуттям*». У цьому ж річищі найрізноманітніші тлумачення породжує питання про те, чи будь-яке майно може бути предметом збагачення. По-друге, хоча всі згодні з тим, що збагачення може відбуватися через *набуття* або через *збереження*, немає одностайності у тому, які саме випадки слід відносити до *набуття* майна, а які – до *збереження*.

Мета статті – визначити зміст поняття «збагачення» у контексті розуміння підстави виникнення кондикційного зобов'язання.

Виклад основного матеріалу. У цивілістичному дискурсі сформувалося два поняття: «фактичне збагачення» і «юридичне збагачення». Так, одні вчені наполягають на тому, що під безпідставним збагаченням слід розуміти виключно «фактичне збагачення», тобто збагачення шляхом отримання речі у фактичне володіння та користування, без *набуття* будь-якого права на таку річ [26, с. 65]. В основі такої позиції лежить уявлення про «непогрішимість» права: якщо юридичний титул на річ перейшов до набувача, то це не могло статися інакше, аніж

за наявності належної до того підстави, якщо ж підстави не було, то й титул не переходить. Припустивши протилежне, довелося б визнати, що правопорядок може допускати похибку й формально санкціонувати перехід титулу у випадках, коли цього не повинно було б бути. В. В. Билков, зокрема, наполягає, що «безпідставність збагачення неодмінно означає відсутність підстав для переходу відповідного права, так як майнові права можуть виникати і припинятися тільки обґрунтовано» [Цит. за: 7, с. 47].

На противагу зазначеному, правозастосовна практика свідчить про те, що збагачення у контексті кондикційного зобов'язання *може* відбуватися шляхом набуття юридичного титулу (права) на річ. Серед іншого це стосується випадків, коли особа набуває (і належним чином реєструє) право власності на земельну ділянку, відведену їй на підставі рішення місцевої ради, яке в подальшому визнається незаконним.

Так, наприклад, у справі № 6-3090цс15 Бердянська міська рада передала у власність відповідачеві земельну ділянку для індивідуального дачного будівництва в межах норм безоплатної приватизації. Відповідач отримав державний акт на право власності на вказану земельну ділянку. Однак у подальшому прокурор звернувся до суду в інтересах держави із позовом, у якому просив визнати незаконним рішення Бердянської міської ради і зобов'язати відповідача повернути територіальній громаді спірну земельну ділянку як таку, що набута без достатньої правової підстави. Свої вимоги прокурор мотивував тим, що спірна земельна ділянка знаходиться в межах двох кілометрів прибережної захисної смуги уздовж Азовського моря, а тому вона не може бути передана у власність громадянам, оскільки належить до земель водного фонду. Верховний Суд України у постанові від 2 березня 2016 р. визнав задоволення позову законним і обґрунтованим, підкресливши при цьому, що «оскільки рішення міської ради про відчуження спірної земельної ділянки на користь відповідача підлягає скасуванню, то відсутні правові підстави збереження цього майна за відповідачем, а тому до спірних правовідносин... суд правильно застосував положення статті 1212 ЦК України» [17].

Загалом сама історія цивілістичного дискурсу свідчить про те, що кондикція виникла насамперед як засіб корегування «похибок правопорядку». Досить красномовно цю ідею виразив Р. Штаммлер (R. Stammeler): «у зобов'язаннях із безпідставного збагачення проявляється суперечність між технічно оформленим правом і “правильним” правом. В інтересах стабільності правопорядку технічно оформлене право визнає певний перехід майна таким, що відбувся. Але оскільки у деяких випадках такий перехід не є обґрунтованим з точки зору “правильного” права, то зобов'язання із безпідставного збагачення якраз і слугують для того, аби привести технічно оформлене право у відповідність із “правильним” правом» [Наведено за: 7, с. 84]). Подібним чином висловився й інший німецький цивіліст – Й. Колер (J. Kohler), котрий вказав, що у низці випадків право само призводить до несправедливості й потребує самовиправлення [3, с. 305]. Тому, на наш погляд, не слід відкидати можливість необґрунтованого переходу

прав, а разом з нею й можливість безпідставного збагачення шляхом набуття відповідних прав.

Як антипод до теорії «фактичного збагачення» в науковій літературі сформувався підхід, згідно з яким під безпідставним збагаченням слід розуміти виключно «юридичне збагачення», тобто набуття того або іншого суб'єктивного права на річ (насамперед – права власності) [1, с. 68; 9, с. 209; 24, с. 152]. Такий підхід очевидно виник насамперед як результат зіставлення кондикції і віндикації. Його логіка полягає в такому: якщо право власності не перейшло до набувача, це означає, що предмет збагачення залишається власністю потерпілого; а якщо так, то останній має право на віндикацію, і місця для кондикції, відповідно, немає. Звідси робиться висновок, що єдино можливим випадком застосування кондикції, є той, коли внаслідок переходу права власності до набувача потерпілий втрачає титул власності, а разом із ним – і можливість пред'явлення віндикаційного позову. Закономірним наслідком такого підходу є висновок про те, що фактичне володіння й користування річчю (без отримання права на неї) не є збагаченням¹. Утім, такий висновок вочевидь суперечить реаліям цивільного обороту, адже не потребує доведення той факт, що користування річчю має економічну цінність. Тож будучи благом, яке має економічну цінність, придатну до грошового вираження, фактичне володіння й користування річчю цілком здатне бути предметом безпідставного збагачення. Слушність такого підходу підтверджує і судова практика.

Так, у справі № 922/51/15 підприємець придбав у власність нежитлову будівлю у м. Харкові, однак право на використання земельної ділянки, на якій ця будівля була розташована, належним чином не оформив. Згідно з обставинами справи Харківська міська рада ухвалила рішення про надання зазначеної земельної ділянки підприємцеві в оренду для експлуатації та обслуговування нежитлової будівлі (кафе). При цьому тим же рішенням Харківської міської ради підприємця було зобов'язано у місячний строк а) звернутися до управління земельних ресурсів для встановлення меж земельної ділянки на місцевості, та б) звернутися до управління земельних відносин Департаменту містобудування, архітектури та земельних відносин Харківської міської ради для оформлення договору оренди землі. У рішенні також указувалося, що приступати до використання земельної ділянки до встановлення її меж у натурі (на місцевості), одержання документа, що посвідчує право на неї, та державної реєстрації забороняється.

Незважаючи на приписи, що містилися в рішенні Харківської міської ради, договір оренди землі з підприємцем так і не було укладено. Тим не менше, підприємець упродовж тривалого часу (близько трьох років) продовжував фактично користуватися ділянкою, не будучи при тому зареєстрований як

¹ Або, принаймні, не є збагаченням у формі набуття майна, а натомість має розумітися як випадок збереження майна у сенсі заощадження тих коштів, які набувач мусив би витратити, якби володіння й користування мало місце за нормальних умов ринкового обігу, тобто – на оплатній основі. Про цю імплікацію зазначеного підходу буде йтися нижче в контексті обговорення проблеми поділу збагачення на дві форми – набуття і збереження майна.

платник податку на землю з фізичних осіб. Зрештою Харківська міська рада звернулася до суду з вимогою про стягнення з фізичної особи-підприємця грошових коштів у розмірі, що дорівнював розміру орендної плати за землю, яка мала б справлятися з цієї особи в разі укладення з нею договору оренди. Справа розглядалася неодноразово. В остаточному підсумку Вищий господарський суд України в постанові від 12 січня 2017 р. дійшов висновку, що вимоги позивача підлягають задоволенню на підставі положень глави 83 ЦК України. Колегія суддів, зокрема зазначила таке: «Відповідач (набувач), не сплачуючи орендну плату за користування земельною ділянкою за відсутності укладеного договору, збільшує вартість власного майна, а позивач (потерпілий) втрачає належне йому майно (кошти від орендної плати), тобто відбувається факт безпідставного збереження саме орендної плати відповідачем за рахунок позивача. [...] відтак ФОП зобов'язана сплатити Харківській міській раді грошові кошти, безпідставно збережені внаслідок безоплатного користування спірною земельною ділянкою без належного оформлення» [22].

Зважаючи на вищезазначене, маємо, отже, дійти висновку, що безпідставне збагачення може полягати як у «фактичному» збагаченні (коли набувач, не отримуючи права на річ, фактично володіє і користується нею), так і в «юридичному збагаченні» (коли набувач набуває суб'єктивне право на предмет збагачення).

З полемікою довкола «фактичного» і «юридичного» збагачення тісно пов'язана дискусія з приводу того, чи можуть бути предметом збагачення тільки родові чи тільки індивідуально визначені речі. Перша точка зору корелюється із теорією «юридичного» збагачення. Дослідники, які її обстоюють, виходять із того, що змішування однорідних речей є підставою набуття права власності. Згідно з такою позицією родові речі, потрапляючи до майнової сфери набувача, змішуються із майном останнього, внаслідок чого у потерпілого право власності на такі речі припиняється, а в набувача – виникає. Оскільки виникнення в набувача права власності в рамках теорії «юридичного» збагачення визнається необхідною умовою кондикції, звідси робиться висновок, що тільки родові речі можуть бути предметом безпідставного збагачення, позаяк тільки такі речі здатні до змішування, натомість індивідуально визначені речі, не будучи здатними до змішування, залишаються власністю потерпілого, що (відповідно до теорії «юридичного» збагачення) унеможливорює кондикцію [1, с. 68; 2, с. 54; 6, с. 131].

Цікаво, що поєднання теорії «фактичного збагачення» із тим же засновком про змішування як підставу набуття права власності дає у підсумковій протилежний висновок, згідно з яким предметом безпідставного збагачення можуть бути тільки індивідуально визначені речі (оскільки тільки такі речі набувач отримує у фактичне володіння й користування без виникнення права на них). Однак у цьому разі додаткового обґрунтування потребує проблема розмежування кондикції та віндикації. Як один із аргументів на користь цього підходу подеколи наводяться положення законодавства стосовно погіршення предмета збагачення

та витрат на його утримання (ч. 1 ст. 1214 ЦК України). Як стверджується, зазначені положення застосовні виключно до індивідуально визначених речей.

Разом з тим слід зауважити, що засновок, на якому базуються обидва підходи (а саме – твердження про те, що змішування є підставою набуття (і припинення) права власності), є далеко не безспірним [Див.: 8, с. 53–55]. На підтвердження такої думки зазвичай наводиться теоретичний принцип специфікації (*principle of specificity*), згідно з яким право власності може існувати тільки щодо конкретної речі і не може існувати щодо абстрактної (не виокремленої в натурі) кількості речей [5, с. 322, 324; 28, с. 314; 29, с. 269]. Стосовно родових речей це означає, що вони можуть бути предметом права власності тільки за умови, що вони спеціально виокремлені з-поміж маси інших однорідних речей. Іншими словами, не може існувати право власності на абстрактний центнер зерна, який зберігається на елеваторі насипом разом з тоннами іншого такого ж зерна; однак право власності може існувати щодо десяти промаркованих мішків зерна. На цій підставі робиться висновок про те, що змішуючись з іншими речами набувача, майно потерпілого знеособлюється і через те перестає існувати як окремий об'єкт права власності.

З іншого боку, дослідники, які заперечують проти того, щоб визнавати змішування підставою набуття права власності, звертають увагу на те, що перелік підстав припинення права власності, передбачений у цивільному законодавстві, є вичерпним (*numerus clausus*) [8, с. 54].

Вважаємо, що змішування однорідних речей мало б призводити до виникнення права спільної часткової власності. У такому разі особа, чії речі потрапили до майнової сфери іншої особи, мала б змогу вимагати виділення своєї частки в натурі. Однак для цього необхідно внесення відповідних змін до ЦК України.

Наразі ж видається, що питання про те, чи є змішування родових речей підставою набуття права власності, не має вирішального значення, адже незалежно від його вирішення особа, яка втратила родові речі, не має змоги захищатися за допомогою віндикації; тому не залишається іншого ефективного шляху відновлення її становища, окрім як наділення такої особи правом на пред'явлення кондикції.

З огляду на зазначене, слід погодитися із позицією тих авторів, які вважають, що предметом безпідставного збагачення можуть бути як індивідуально визначені, так і родові речі [15, с. 134; 25, с. 22; 26, с. 40; 27, с. 298]. Зокрема, як зауважують Я. М. Романюк та Л. О. Майстренко, особливістю матеріального об'єкта кондикційного зобов'язання є його універсальність – таким об'єктом може бути будь-яке майно: як індивідуально визначене, так і визначене родовими ознаками, у тому числі й грошові кошти [25, с. 22].

Із положень гл. 83 ЦК України загалом і ст. 1212 зокрема слідує, що предметом безпідставного збагачення є майно. Так, у назві цієї глави і в ст. 1212 йдеться про безпідставне «набуття, збереження *майна*». Однак звернення до законодавчого визначення майна свідчить, що воно охоплює далеко не всі блага,

які мають грошову цінність і через те можуть слугувати предметом збагачення. Відповідно до ст. 190 ЦК України «майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки». У той же час наукові дослідження і правозастосовна практика переконливо доводять, що існує чимало інших різноманітних благ, набуття яких слід розцінювати як збагачення, і які при тому не є ані речами, ані майновими правами.

Зокрема, доволі поширеними у вітчизняній судовій практиці є справи, пов'язані із так званим безобліковим споживанням електричної енергії, коли відповідачі за відсутності договору про постачання електричної енергії самовільно підключають належні їм електроустановки до мереж електропостачання. У таких випадках енергетичні компанії звертаються до суду із позовом про стягнення вартості спожитої електроенергії, обґрунтовуючи свої вимоги положеннями гл. 83 ЦК України [19; 20; 21; 23]. У зв'язку з цим Вищий господарський суд України у постанові від 30 січня 2014 р. у справі № 23/5014/2330/2012 дійшов висновку, що «споживання електричної енергії без укладення договору на енергопостачання є безпідставно набутим майном у розумінні ст. 1212 Цивільного кодексу України» [20]. Таким чином, суду довелося поширювально витлумачити поняття майна, оскільки електроенергія при буквальному тлумаченні статей 190 і 179 ЦК України не охоплюється зазначеним поняттям.

У зарубіжній науковій літературі досить жваво обговорюється можливість збагачення шляхом отримання інформації [7, с. 137, 167; 28, с. 298]. Цікавий приклад такого збагачення наводять К. Цвайгерт і Х. Кьотц: особа дізнається від спеціаліста по генеалогії про наявність у неї родинних зв'язків із померлим спадкодавцем, внаслідок чого така особа дістає змогу реалізувати своє право на спадщину. Як зауважують дослідники, в цьому разі вартість такої інформації може бути стягнута шляхом вчинення кондикційного позову [28, с. 298]. Слушним нам також видається твердження В. С. Гербутова про те, що предметом збагачення може бути також ділова репутація і клієнтела [7, с. 167].

У доктрині цивілістики майже одноставно підтримується точка зору, згідно з якою збагачення може відбуватися також шляхом прийняття послуг або результатів робіт. Неважко уявити собі ситуацію, коли фермер, помилившись щодо точних меж своєї ділянки, провів іригаційні роботи та удобрення ґрунту не лише на своїх угіддях, але й на частині сусідніх угідь.

Подібним чином збагачення може також виражатися в поліпшенні індивідуально визначеного майна. У цьому контексті заслуговує на увагу приклад, наведений В. М. Ігнатенко. Після укладення договору міни, за яким сторони обміняли одна на одну дві квартири, одна зі сторін здійснила капітальний ремонт у придбаному приміщенні. Однак у подальшому договір міни було визнано недійсним [10, с. 93]. Повернення квартир у такому разі провадиться на підставі правил про реституцію, тоді як відшкодування вартості поліпшення – на підставі положень про кондикційні зобов'язання.

Зважаючи на те, що предметом збагачення можуть бути найрізноманітніші блага, серед цивілістів часто висловлюється пропозиція розуміти поняття

«збагачення» якомога більш широко. Так, В. С. Гербутов вказує, що «в поняття збагачення... слід включати отримання максимально широкого кола цінностей і благ» [7, с. 167]. Таке трактування значною мірою нагадує підхід Європейського суду з прав людини, у прецедентній практиці якого юридична категорія «майно» послідовно тяжіє до того, аби змістово дорівнятися поняттю економічного добробуту (*economic welfare*) [13, с. 212].

Слід зауважити що в рамках національного правопорядку більш ємною (порівняно із поняттям майна) є категорія «об'єкти цивільних прав», адже відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Таким чином, категорія об'єктів цивільних прав охоплює майже усі предмети збагачення, які (відповідно до буквального тлумачення ст. 190 ЦК України) не можуть бути визнані майном, за винятком, напевне, лише поліпшення індивідуально визначеної речі, яке будучи невіддільним від самої речі, не може бути кваліфіковане як окремий об'єкт цивільного права.

Як уже зазначалося вище, в доктрині прийнято розподіляти збагачення на дві форми: набуття і збереження. Під набуттям зазвичай розуміють отримання особою різноманітних майнових прав; натомість до випадків збереження відносять безпідставне отримання послуг або результатів робіт, користування чужим майном і звільнення від зобов'язання внаслідок його помилкового виконання іншою особою (потерпілим). При цьому пояснюється, що отримуючи неналежні їй послуги або результати робіт, особа таким чином зберігає власні кошти, які вона повинна була б витратити для придбання таких послуг чи робіт за умов нормального обігу [9, с. 209–210]. Однак до цієї тези можна висловити два застереження. По-перше, у такому міркуванні вислів «повинна була б витратити» не тотожний юридичній модальності «зобов'язана була витратити» – йдеться натомість лише про гіпотетичне припущення. Юридичний же обов'язок платити виникає із самого кондикційного зобов'язання. Ситуація принципово інша, однак тоді коли потерпіла особа помилково сплачує чужий борг, який виник із чинного договору. У такому разі набувач уникає необхідності витрачати кошти, які він у суворо юридичному сенсі «зобов'язаний» був витратити. По-друге, у ст. 177 ЦК України послуги і результати робіт поряд із речами і майновими правами названі об'єктами цивільних прав. У зв'язку з цим виникає питання: чому отримання одних об'єктів (таких як майнові права) кваліфікується як набуття, у той час як отримання інших (результати робіт, послуги) – як збереження. З таким же успіхом можна було б говорити про те, що безпідставно набувши право власності на річ, особа збагатилася шляхом збереження коштів, які вона повинна була б витратити на придбання такої речі. Таким чином, нам видається, що із теоретичної точки зору послідовним буде визнавати збагаченням у формі «набуття» усі випадки отримання різноманітних об'єктів цивільних прав, що мають майнову цінність.

Натомість під «збереженням» слід розуміти випадки звільнення набувача від покладених на нього обов'язків.

На перший погляд може здатися, що випадок звільнення особи від зобов'язання схожий зі звільненням належного особи майна від наявних обтяжень. Проте насправді звільнення майна від обтяжень більш подібне до поліпшення, оскільки, так само як і при поліпшенні, при звільненні майна від обтяжень цінність цього майна зростає.

Висновки. Спираючись на наведені вище аргументи, можна зробити висновок, що поняття збагачення в контексті кондикційного зобов'язання має визначатися як збільшення активів або зменшення пасивів майнової сфери особи. При цьому під збільшенням активів слід розуміти: а) набуття будь-яких об'єктів цивільних прав, що мають майнову цінність (в тому отримання послуг, робіт, інформації тощо) та б) збільшення цінності наявних речей внаслідок їхнього поліпшення або звільнення їх від обтяжень. Зменшенням пасивів слід визнавати зменшення обсягу наявних в особи обов'язків.

Список літератури:

1. Беляєвич О. А. Деякі питання застосування статті 1212 Цивільного кодексу України. *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 4. С. 63–73.
2. Берестова І. Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 202 с.
3. Бернгефт Ф., Колер И. Гражданское право Германии / под ред. В. М. Нечаева; пер. с нем. Б. М. Брамсона, С. О. Добрина, Е. Е. Карасова и В. В. Нечаева. Санкт-Петербург : Сенат. тип., 1910. XVI; 407 с.
4. Бринцев О. Застосування кондикції в земельних правовідносинах. *Право України*. 2009. № 9. С. 68–73.
5. Буднева Г. Н., Васильев Е. А., Грибанов А. В. и др. Гражданское и торговое право зарубежных государств. Москва : Междунар. отношения, 2005. Т. 1. 579 с.
6. Венедиктова І. В. Охоронюваний законом інтерес в кондикційних зобов'язаннях. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків : ХНУ, 2012. № 1028. Серія «Право». С. 129–132.
7. Гербутов В. С. Понятие и формы обогащения в кондикционных обязательствах : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2014. 184 с.
8. Гончаров І. В. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського Союзу) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 212 с.
9. Єфименко І. В. Види кондикційних зобов'язань. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 205–212.
10. Игнатенко В. Н. Реализация обязательства из неосновательного обогащения. *Известия Высших учебных заведений. Правоведение*. 2001. № 2. С. 90–97.
11. Карнаух Б. Безпідставне збагачення у праві Давнього Риму. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 17–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.138.108137>.
12. Карнаух Б. Безпідставне збагачення у праві Давнього Риму: загальна характеристика. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф. присв. пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 19–20 травня 2017 р.)*. Харків : ХНУВС, 2017. С. 254–256.
13. Карнаух Б. П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 205–214. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.132.59090>.

14. Кархалев Д. Н. Кондикционные охранительные правоотношения. *Российский судья*. 2009. № 12. С. 21–24.
15. Назимов И. А. Соотношение виндикации и требований из неосновательного обогащения. *Российский юридический журнал*. 2013. № 1. С. 131–137.
16. Подцерковний О. П., Олюха В. Г. Про застосування інституту безпідставного збагачення при розрахунках у підрядних відносинах. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 3. С. 147–153.
17. Постанова Верховного Суду від 02.03.2016 р. у справі № 6-3090цс15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56280404> (дата звернення: 26.03.2018).
18. Постанова Верховного суду від 29.01.2018 р. у справі № 910/12574/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71860584> (дата звернення: 26.03.2018).
19. Постанова Вищого господарського суду України від 1 березня 2012 р. у справі № 5002-29/3157-2011. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21677519> (дата звернення: 26.03.2018).
20. Постанова Вищого господарського суду України від 10 червня 2013 р. у справі № 23/5014/2330/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31893404> (дата звернення: 26.03.2018).
21. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 грудня 2014 р. у справі № 6-30166св14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41993312> (дата звернення: 26.03.2018).
22. Постанова Вищого господарського суду України від 12 січня 2017 р. у справі № 922/51/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64098867> (дата звернення: 26.03.2018).
23. Постанова Вищого господарського суду України від 22 вересня 2011 р. у справі № 5002-25/125-2011. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18383147> (дата звернення: 26.03.2018).
24. Пучкова Г. В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення, за римським приватним правом та їх реценсія у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 198 с.
25. Романюк Я. М. Реституція, виндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 10. С. 22–31.
26. Соломина Н. Г. Универсальность кондикционного обязательства в российском гражданском праве : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2009. 339 с.
27. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монографія / под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. 672 с.
28. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение : в 2 т. Москва : Междунар. отношения, 1998. Т. 2. 512 с.
29. Fiorentini F., Antonioli L. A Factual Assessment of the Draft Common Frame of Reference. 2011. Munich : Sellier European Law Publishers. 476 pp.

References:

1. Belianevych, O.A. (2014). Deiaki pytannia zastosuvannia statti 1212 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, 4, 63–73 [in Ukrainian].
2. Berestova, I.E. (2004). Zoboviazannia z nabuttia, zberezhennia maina bez dostatnoi pravovoi pidstavy. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Berngeft, F., Kohler, J. (1910). *Grazhdanskoe pravo Germanii*. V. M. Nechaev (Ed.). St. Petersburg: Senatskaya Tipografiya [in Russian].
4. Bryntsev, O. (2009). Zastosuvannia kondyktysii v zemelnykh pravovidnosynakh. *Pravo Ukrainy*, 9, 68–73 [in Ukrainian].
5. Budneva, G.N., Vasilev, E.A., Gribanov, A. V. et al. (2005). *Grazhdanskoe i torgovoe pravo zarubezhnykh gosudarstv*. Moscow: *Mezhdunarodnyie otnosheniya*. Vol. 1 [in Russian].
6. Venediktova, I.V. (2012) Okhoroniuvanyi zakonom interes v kondyktysiiynykh zoboviazanniakh. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pravo», Issue 1028*, 129–132.

7. Gerbutov, V.S. (2014). Ponyatie i formy obogascheniya v kondiktsionnykh obyazatelstvakh. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
8. Honcharov, I.V. (2016). Tsyvilno-pravovi zoboviazannia, shcho vynykaiut vnaslidok bezpidstavnoho zbahachennia (porivnialno-pravove doslidzhennia za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Yevropeiskoho Soiuzu). *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Iefymenko, I.V. (2011). Vydy kondyktiinykh zoboviazan. *Problemy zakonnosti, Issue 113*, 205–212 [in Ukrainian].
10. Ignatenko, V.N. (2001). Realizatsiya obyazatelstva iz neosnovatel'nogo obogascheniya. *Izvestiya Vysshikh uchebnykh zavedeniy. Pravovedenie*, 2, 90–97 [in Russian].
11. Karnaukh, B. (2017). Bezpidstavne zbahachennia u pravi Davnoho Rymu. *Problemy zakonnosti, Issue 138*, 17–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.138.108137> [in Ukrainian].
12. Karnaukh, B. (2017). Bezpidstavne zbahachennia u pravi Davnoho Rymu: zahalna kharakterystyka. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: KhNUVS, 254–256 [in Ukrainian].
13. Karnaukh, B.P. (2016). Poniattia maina v konteksti statti 1 Protokolu № 1 do Yevropeiskoi konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. *Problemy zakonnosti, Issue 132*, 205–214. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.132.59090> [in Ukrainian].
14. Karhalev, D.N. (2009). Kondiktsionnyie ohranitelnyie pravootnosheniya. *Rossiyskiy sudya*, 12, 21–24 [in Russian].
15. Nazimov, I.A. (2013). Sootnoshenie vindikatsii i trebovaniy iz neosnovatel'nogo obogascheniya. *Rossiyskiy yuridicheskiy zhurnal*, 1, 131–137 [in Russian].
16. Podtserkovnyi, O.P., Oliukha, V.H. (2013). Pro zastosuvannia instytutu bezpidstavnoho zbahachennia pry rozrakhunkakh u pidriadnykh vidnosynakh. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, 3, 147–153 [in Ukrainian].
17. Decision of Supreme Court, 2 March 2016, case No. 6-3090цс15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56280404>.
18. Decision of Supreme Court, 29 January 2018, case No. 910/12574/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71860584>.
19. Decision of Supreme economic court of Ukraine, 01 March 2012, case No. 5002-29/3157-2011. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21677519>.
20. Decision of Supreme economic court of Ukraine, 10 June 2013, case No. 23/5014/2330/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31893404>.
21. Decision of Supreme economic court of Ukraine, 10 December 2014, case No. 6-30166св14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41993312>.
22. Decision of Supreme economic court of Ukraine, 12 January 2017, case No. 922/51/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64098867>.
23. Decision of Supreme economic court of Ukraine, 22 September 2011, case No. 5002-25/125-2011. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18383147>.
24. Puchkova, H.V. (2007). Zoboviazannia, shcho vynykaiut vnaslidok bezpidstavnoho zbahachennia, za rymskym pryvatnym pravom ta yikh retseptsiia u tsyvilnomu pravi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
25. Romaniuk, Ya.M. (2014). Restytutsiia, vindykatsiia, kondyktiia, vidshkoduvannia shkody: okremi aspekty spivvidnoshennia ta rozmezhuvannia. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 10, 22–31 [in Ukrainian].
26. Solomina, N.G. (2009). Universalnost kondiktsionnogo obyazatelstva v rossiyskom grazhdanskom prave. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
27. Spasibo-Fateeva, I.V. (Ed.). (2014). Harkovskaya tsivilisticheskaya shkola: zaschita sub'ektivnykh grazhdanskih prav i interesov. Kharkov: Pravo [in Russian].
28. Zweigert, K., Kotz, H. (1998). Vvedenie v sravnitelnoe pravovedenie. (Vols. 1–2; Vol. 2). Moscow: Mezhdunarodnyie otnosheniya [in Russian].
29. Fiorentini, F., Antonioli, L. (2011). A Factual Assessment of the Draft Common Frame of Reference. Munich: Sellier European Law Publishers.

Vashtareva Ye. A., External PhD student at the Department of Civil Law No. 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail : vashtareva.ea@gmail.com

The concept of enrichment within the context of condictio obligation

The article addresses the concept of enrichment within the context of obligations arising out of the unjustified acquisition or retention of assets (also known as condictio obligations). Having analyzed critically two current theories (namely the “factual” enrichment theory and “juridical” enrichment theory) the author concludes that enrichment can consist both in the acquisition of jus in rem and in title-less possession and use of the property. Within this framework it is also argued that both specified and generic things can constitute the object of enrichment. The author critically assesses the provision of Ukrainian legislation under which only the property can be the object of enrichment, since there are a lot of other assets that have economic value though they are not encompassed in legislative definition of property. However, those assets are covered by a broader concept, viz the concept of “objects of civil rights”.

Keywords: unjustified enrichment; condictio; condictio action; non-contractual obligation.

Надійшла до редколегії 16.04.2018 р.